

Владислав Ґрешлик

ПАТРОЦІНІЙ ТА ХРАМОВІ ІКОНИ СВ. ВЕЛИКОМУЧЕНИЦІ ПАРАСКЕВИ П'ЯТНИЦІ ЦЕРКОВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Висвітлюється малодосліджене культурно-історичне питання патроцінію та храмових ікон св. Великомучениці Параскеви П'ятниці церков візантійсько-слов'янського обряду в Східній Словаччині.

Ключові слова: патроціній, св. Великомучениця Параскева П'ятниця, греко-католицька церква, ікона, Східна Словаччина.

Патроцінії (присвяти, титулатури) церков візантійсько-слов'янського обряду в Україні та на суміжних територіях сусідніх держав почали інтенсивніше досліджувати відносно недавно¹. На відміну від іконописної спадщини держав-сусідів (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), котру вже широко у своїх працях використовують світові фахівці, поширення і функціонування присвят храму, з якими тісно пов'язана іконописна частина сакрального інтер'єру (в т. ч. настінний живопис), відповідних вагомих публікацій незрівнянно менше. Властиво, вивчення вказаної теми перебуває все ще на початковій стадії.

На стику двох культур — Сходу та Заходу — особливо цікавою видається відповідь на запитання щодо поширення в невеликому просторі протягом останніх двох століть тих патроцініїв та ікон, що притаманні передусім візантійсько-слов'янській традиції, як, наприклад, Покрову Богородиці, св. Димитрія Солунського та св. великомучениці Параскеви П'ятниці. Останній з них присвячені наші наступні рядки.

Якщо розглянути цю наукову проблему в дещо ширшому контексті, то дійдемо висновку, що терени північно-східної Словаччини, населені русинами (українцями), є інтегральною частиною західноукраїнського культурного масиву. Адже з патроцінієм св. Параскеви у Перемиській єпархії налічуємо 43 церкви², у Львівській єпархії було 45 таких храмів³, а в Холмській — 32⁴. На цьому тлі трохи неочікуваною є ситуація на Закарпатті, де всього шість (!) церков св. Параскеви⁵, а на півдні, в угорській греко-католицькій Гайдудорозькій єпархії та Мішкольцькому Апостольському екзархаті вже 1982 р. не було жодного храму з цією титулатурою⁶.

За Шематизмом, у Пряшівському греко-католицькому владичстві 1833 р. в гірських селах Східної Словаччини словацько-польської вузької прикордонної смуги (здебільшого до 30 км) існувало 13 церков з посвятою св. великомучениці Параскеви П'ятниці⁷, з яких до 2008 р. залишилося тільки

Клейма ікони св. Великомучениці Параскеви. XVI ст. Із с. Рівне.

Ікона св. Великомучениці Параскеви. XVI ст. Із с. Рівне (нині в Шариському музею в м. Бардіїв).

Ікона св. Великомучениці Параскеви та Преподобної Параскеви. Початок XVIII ст. Церква св. Івана Хрестителя, с. Кальна Розтока.

8⁸ — інші змінили свій патроціній на вищий за рангом (найчастіше після зведення нової будівлі церкви) або стали частиною нового, більшого за розмірами храму: Бехерів (на Різдво Богородиці в 1847 р.), Вишній Свидник (з 2005 р. — каплиця церкви Божої Мудрості районного міста Свидник, яке виникло в 1944 р. з об'єднанням Вишнього та Нижнього Свидників), Вишня Полянка, Доброслава, Капішова (на Різдво Богородиці в 1892 р.), Мергешка (з 1948 р. Нова Полянка; на свв. Петра та Павла в 1937 р., коли замість дерев'яної звели муровану церкву), Нижній Свидник (на Різдво Богородиці, вже мурований храм у 1845 р.), Орлів, Петрова, Потоки, Руський Казимир (з 1993 р. — Вишній Казимир), Руський Кручів (з 1993 р. — Кручів) та Стебник. До речі, Па-

*Ікона св. Великомучениці Параскеви.
1705 р. Греко-католицька церква св.
Великомучениці Параскеви,
с. Доброслава.*

*Ікона св. Великомучениці Параскеви.
Початок XVIII ст. Греко-католицька церква
Перенесення мощей св. Миколая,
с. Руська Бистра.*

раска — ім'я, популярне серед руських селян Східної Словаччини ще до першої третини ХХ с., донині є навіть носії такого прізвища (наприклад, у с. Руський Потік).

Найдавніша ікона св. Великомучениці Параскеви, яка походить із теренів Східної Словаччини, датована ХVI ст.⁹ Хоча її й знайдено нібито в церкві св. Димитрія села Рівне біля Свидника¹⁰, дуже правдоподібно, що первісно вона все ж таки десь була храмовою іконою¹¹. Клейма навколо середника збереглися й на т. зв. риботицьких іконах другої половини ХVII ст.¹² З цього ж часу маємо ще низку невисокого рівня образів Преподобної Параскеви, які були від початку призначені на місце предел (цокольного ряду)¹³. Належать до них й ікони св. Великомучениці Параскеви та Преподобної Параскеви (Петки) з с. Ладомирова¹⁴. Якщо на храмових іконах зображення цих двох

*Ікона св. Великомучениці Параскеви.
Після 1773 р. Греко-католицька церква
св. Великомучениці Параскеви,
с. Потоки.*

*Ікона св. Великомучениці Параскеви.
Кінець XIX ст. Греко-католицька церква
св. Великомучениці Параскеви,
с. Кручів.*

святих частково зливаються в єдиний образ, то тут вони відрізняються — передусім відповідним покриттям голови. Той самий парний образ Параскеви зберігся і на іконі початку XVIII ст. з села Кальна Розтока¹⁵. Велике шанування св. Великомучениці Параскеви віддзеркалилося також у хоругвах XVII ст.¹⁶ та церковних друках початку XVIII ст., де вона на одному аркуші зображена разом зі св. Миколаєм, Богородицею з Дітями та св. Архангелом Михаїлом чи іншими святими¹⁷. У селі Трочани є невелика парна ікона св. Велико-мучениці Параскеви та св. Миколая¹⁸.

Ікона св. Великомучениці Параскеви.
1903 р. Автор: Павел Богданський.
Місцепоходження невідоме (нині в
Шариському музею в м. Бардіїв).

У XVIII ст. образ св. Параскеви на храмових іконах редукується до поясного зображення¹⁹ з відповідними атрибутами (мученицька корона, пальмова гілка). У XIX та на початку XX ст. на цих творах сакрального мистецтва знову з'являються повнофігурні зображення цієї святої, хоча й тут не завжди ясна іконографія²⁰.

Ікони св. Великомучениці Параскеви та Преподобної Параскеви, котрі збереглися на території Східної Словаччини, є свідченням тягlosti давньої візантійсько-слов'янської традиції. Їхнє існування чітко вказує на розмежування культури Сходу та Заходу (бо західніше по всій Словаччині таких патроцініїв нема), на тісні контакти з українським та балканським (болгарським) середовищем.

1 Скочилиас І. Титулатура українських церков Галичини на початку 30-х років XVIII ст. / Ігор Скочилиас // Історія релігій в Україні: Матеріали VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11-13 травня 1998 р.). — Львів: Логос, 1998. — С. 232-235; Слободян В. Посвяти церков Холмської єпархії / Василь Слободян // Християнські культу в Україні: Тем. зб. Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. — [Львів, 2000]. — Вип. 2. — С. 93-96; Hudák J. Patrocíniá na Slovensku (súpis a historický vývin) / Ján Hudák. — Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akademie vied, 1984; Judák V. Katalóg patrocínií na Slovensku / Viliam Judák, Štefan Poláčik. — Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 2009 (увага дослідника зосереджена на патроцініях римо-католицьких храмів).

2 Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія / Василь Слободян. — Львів: ІУ, 1998.

- 3 Сkochиляс І. Титулатура українських церков Галичини... — С. 234.
- 4 Слободян В. Посвяти церков Холмської єпархії... — С. 95.
- 5 Сирохман М. Церкви України. Закарпаття / Михайло Сирохман. — Львів: Мс, 2000.
- 6 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság Schematizmusa. — Pécs, 1982.
- 7 Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperiesiensis, pro Anno Domini MDCCCXXXIII. — Eperjesini, 1833.
- 8 Schematismus Gréckokatolíckej Prešovskej metropolie 2008. — Prešov: Petra, 2008.
У Шематизмі чомусь усе ще числиться й храм з Нової Полянки, який нібито був перевезений до скансену Музею української культури в Свиднику (с. 213). Те саме некоректне твердження, доповнене інформацією про рік перевезення (1960), знаходимо і в інших церковних публікаціях (наприклад: Pavlovský F. Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku. Svidník a okolie / František Pavlovský. — Prešov: Petra, 2007. — С. 106). Насправді МУК перевели з Красного Броду до м. Свидник у 1964 р., скансен почали будувати в 1975 р. (див.: Сополига М. Словацький національний музей — Музей українсько-руської культури у Свиднику. Путівник 1956–2006. — Свидник, 2006. — С. 11, 66), а сама церква була реконструйована за точними обмірами храму лише в 1986 р. (див.: Сополига М. 35 років Музею української культури у Свиднику / Мирослав Сополига. — Братіслава; Пряшів: СПВ–ВУЛ, 1990. — С. 92). Цінний об'єкт з 1766 р. (серед іншого мав і настінні розписи) був дуже пошкоджений під час Другої світової війни і занепав 1961 р. (див.: Ковачовичова-Пушкарьова Б., Пушкар І. Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині: Наук. зб. Музею української культури в Свиднику / Бланка Ковачовичова-Пушкарьова, Імрїх Пушкар. — Пряшів: СПВ–ВУЛ, 1971. — Т. 5. — С. 323).
- 9 Puskás B. A görög katolikus egyház művészete. A történelmi magyarországon. Hagymány és megújulás / Bernadett Puskás. — Budapest, 2008. — С. 45, 59; Tkáč Š. Ikony zo 16. — 19. storočia na severovýchodnom Slovensku / Štefan Tkáč. — Bratislava: Tatran, 1980. — С. 124–128. Те, що це справді великомучениця, а не преподобна, як можна було подумати на підставі середника, підтверджує клеймо, де свята “Петка” зображена з мученицькою короною на голові. Оздоблення мафорію наслідує традиції українських ікон XV — першої половини XVI ст. (див.: Дмитрій (Ярема), патріарх. Іконопис Західної України XII–XV ст. / Патріарх Дмитрій. — Львів: Друкарські куншти, 2005. — Іл. № 352, 353, 504, 568). Згадані та інші ікони були знайдені в близько розташованих лемківських селах теперішньої словацько-польської прикордонної смуги.
- 10 Grešlík V. Ikony Šarišského múzea v Bardejove / Vladislav Grešlík. — Bratislava: Ars Monument, 1994. — С. 68. Сумніви щодо точності зазначеного місцепоходження ікони зумовлені тим, що нам не відомий час її придбання до фондів музею (1906 р.?) — інвентарний запис був зроблений “по пам'яті” щойно після 1918 р.
- 11 Зображення в повний зріст відповідає аналогічним намісним іконам XVI ст. — “Спаса в славі”, Богородиці Одигітрії чи св. Миколая.
- 12 Ікона св. Великомучениці Параскеви з одноіменної греко-католицької церкви в с. Доброслава (див.: Frický A. Ikony z východného Slovenska / Alexander Frický. — Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971. — Іл. 84). Це унікальний випадок зображення святої в позі Оранти.

- 13 Храми в сс. Доброслава, Новоселиця (тепер у скансені Вигорлатського музею в м. Гуменне), Мироля.
- 14 Див.: Grešlík V. *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku* / Vladislav Grešlík. — Prešov: Akcent Print, 2002. — II. 26.
- 15 Греко-католицька церква св. Івана Хрестителя. Обидві святі з мученицькими коронами на голові: і св. Преподобна Параскева, і св. П'ятка (!) з розпущеним волоссям.
- 16 На хоругві півфігурні зображення св. апостола Андрія та св. Великомучениці Параскеви. Див.: Grešlík V. *Ikony Šarišského múzea...* — S. 81.
- 18 Греко-католицький храм св. Луки. Див.: Pavlovský F. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku...* — S. 107.
- 19 Такими є храмові ікони з с. Доброслава (1705 р.) та с. Потоки (після 1773 р.), де в одному образі об'єдналися дві вже згадувані святі (див.: Pavlovský F. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku...* — S. 24-25, 121), а також намісна ікона св. Великомучениці Параскеви (початок XVIII ст.) з греко-католицької церкви Перенесення мощей св. Миколая в с. Руська Бистра, розміщена на традиційному місці ікони св. Миколая (див.: Pavlovský F. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku. Humenné, okolie a iné* / František Pavlovský. — Prešov: Petra, 2008. — S. 96-97).
- 20 У храмі с. Кручів св. Параскева зображена як преподобна, на іконі Павла Богданського (1903 р.) невідомого місцепоходження (тепер у Шариському музею, м. Бардіїв; див. Grešlík V. *Ikony Šarišského múzea...* — S. 87) — як мучениця.
- * Текст статті є частиною проекту VEGA 1/0929/11.

Summary

Vladislav Grešlík

Patrocinium and church icons of St. Parasceve the Great Martyr of the churches in Eastern Slovakia

The article relates to not fully researched cultural-historical problem of patrocinium and church icons of St. Parasceve the Great Martyr of the churches of Byzantine Slavonic rite in Eastern Slovakia.

Key words: patrocinium, St. Parasceve the Great Martyr, Greek-Catholic church, icon, Eastern Slovakia.